

DITZENDY ORSOLYA¹

TANKÖNYV A VIDÉKRŐL

Kovách Imre (2012) A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) – Argumentum.

BEVEZETÉS

Kovách Imre akadémiai nagydoktori disszertációjában összefoglalja a magyar vidék szerkezeti, és ezzel összefüggésben hatalmi változásait az elmúlt közel száz évben, az ezredforduló problémáira és sajátosságaira koncentrálva, a különböző társadalmi jelenségek történetiségében interpretálva azokat. A könyv hét, a vidékkel kapcsolatos kutatások jó részét lefedő fejezetre tagolódik, viszont – mint erre maga a szerző hívta fel a figyelmet – két fontos témával nem foglalkozik: a vidéki közösségekkel és környezettel (mivel e területek még további kutatásokra várnak, nemzetközi és hazai szinten is).

A szerző műve elején hangsúlyozza, hogy a szociológiában és a vidéktudományokban egyfajta paradigmaváltás látszik bekövetkezni, hogy *„jelentősebb szemléletváltás szükséges a vidékkutatásokban az éppen lezáruló, folytatódó vagy kezdődő történések megértéséhez”* (9). A szemléletváltást meglátása szerint a vidékvizsgálatokban megjelenő hálózat kutatás, a vidék reprezentációjának kutatása, valamint a hatalmi kérdések – elitkutatások jelzik, melyek színesítik, elmélyítik a hagyományos makroelemzéseket. Fontos megállapítása, hogy mára a vidékkel foglalkozni multidiszciplináris feladattá vált.

A munka alapvető bázisát, forrásait a nemzetközi és hazai szakirodalom alapos feldolgozása, a gazdákkal készített, illetve szakértői interjúk a mezőgazdasági érdekképviseletek vezetőivel, korábbi esettanulmányok összegzése, kerekasztal és fókuszcsoporthozos beszélgetések szakemberekkel, statisztikai adatok, végül a hazai és nemzetközi dokumentumok elemzése jelentették. A könyv tehát önálló analitikus és összegző munka, mely a nemzetközi és hazai szakirodalom eredményeit is beépítette. Egyetlen, áttekinthetőségi probléma merült fel az olvasás során: a könyv írója gyakran elárasztja az olvasót számadatokkal, melyeket nem mindig rendez táblázatba, így azokat nehezebb olvasni, értelmezni. További negatívum, hogy a közölt táblázatokhoz nincs minden esetben részletes elemzés, mindössze elnagyolt utalásokkal találhatunk velük kapcsolatban.

¹ Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Doktori Program, 1. évf., az ELTE Eötvös József Collegium Társadalomtudományi Műhely vezető tanára

1. A VIDÉKFOGALOM MEGHATÁROZÁSA A NEMZETKÖZI ÉS A HAZAI SZAKIRODALOMBAN

Az első fejezetben a szerző sorra veszi a vidék definíciójáról folytatott magyar és nemzetközi vitákat, hogy megállapítsa: a kérdésben nem alakult ki konszenzus. Egy saját vidék-konceptió felállítására azonban, feltételezhetően a mű inkább összegző, tankönyv-jelleggel megírt célja miatt, Kovách Imre nem vállalkozott. Ehelyett a különböző megközelítéseket bemutatja, többféleképpen interpretálja, valamint – a szakirodalomban egyedülálló módon – felvonultatja a különböző vidékkonceptiókkal szemben felmerült kritikákat, problémákat is.

A vidékkonceptiók alakulását az 1970-es, '80-as évek fordulójától vizsgálja, ami – bár könyvében nem indokolja – azért tűnik jó választásnak, mert így nem szükséges kitérni az ideológiai és emocionális felhangokkal tarkított népi mozgalmak vidékinterpretációira, hanem kifejezetten a vidék tudományos megközelítéseit veheti számba. Mindemellett rövid kitekintést ad a *vidékimázsok* történelmi távlatairól is (32–36.). Újszerű és fontos szempont, hogy a szerző a lobb- és hatalmi érdekeknek a vidékkonceptió alakulására gyakorolt hatását is vizsgálta, mivel – mint írja –, a (főleg uniós) pályázati rendszerek a vidékfejlesztésért folytatott harcban nemcsak a vidékfelfogásra gyakorolt nyomást, hanem a hatalmi és társadalomszerkezeti viszonyokat is jócskán befolyásolják (így kerül bevezetésre a projektosztály fogalma is). A vidék számára fontos túlélési stratégiává vált ugyanis a pályázás, valamint a turizmus; a vidék így „fogyasztói termékévé vált”, s a városiak igényei nagyban alakítják a helyi viszonyokat, egy-egy település fejlődési irányát. „*A vidékviták, a vidékimázsok és a mögöttes hatalmi hálózatok elemzése nélkülözhetetlenül szükséges része a vidék meghatározás megértésének*” (25.).

A szerző frappáns és enyhén ironikus megállapítása, hogy „*A vidék az, amit a vidéktudományok kutatnak*” (21.); a vidék fogalma olyan társadalmi konstrukció, mely „*a diszkurzusok jelentéskészletét, objektív tartalmakat és a fogalom legitimációs elemeit is hordozza*” (22.). A diszkurzív verseny így döntő jelentőségűvé válik: a fejlesztési pénzekért, a turistákért folytatott harc markáns eleme, mely a vidéken élők életlehetőségeit határozza meg. Ide tartozik a szerző által „*transznacionális és globális vidékidillnek*” címkézett egyik vidékkép is, mely a bio- és az organikus termeléssel áll szoros összefüggésben, ami a városi középosztály számára kultivált „*természet közelség idilljét teremti meg*” (29.).

2. VÁROS ÉS FALU

A fogalmi keretek tisztázása és a felmerülő szakmai viták összegzése után a szerző az 1989-es rendszerváltás utáni magyarországi településstruktúra változásait, a „*településrendszer és a társadalomszerkezet összetett metamorfózisát*” (47.) tárgyalja. Ennek egyik fő jellegzetessége az *aszinkronitás*, amit az átalakulás ütemére vonatkoztat: a társadalom változásai gyorsabban végbemenő folyamatok, melyet a településszerkezet mintázata csak lassan követ. Kovách hosszabban ír a „*posztosztalista demográfiai fordulatról*”, mely egy lassú népességnövekedést jelentett, a tömeges munkahelyvesztésekről, ami egy komoly, a falvakba irányuló belső migrációs hullámot indított be. Mindez erőteljesen differenciálta a falvakat; néhányuk kifejezetten prosperálóvá, míg mások a falusi mélyszegénység gettóivá váltak. A migráció fő iránya a rendszerváltást követően a Közép- és Nyugat-Dunántúl, valamint a Dél-Alföld volt, így összességében a településeken belüli és közötti szegregáció is felerősödött. A '80-as évek végétől felerősödött a szuburbanizációs folyamat, melynek eredményeként a „*falvak új osztályosodása*” jött létre. Ez a szakirodalomban a „*vidéki tér városiak által történő kolonizációjaként*” identifikált jelenség az összeurópai tendenciához is nagyjából illeszkedik. Ezek a folyamatok jelentős értékrendcseréket, új kulturális identitásokat

alakítottak ki a vidéki népesség körében, ugyanis a szuburbanizáció, urbanizáció és ruralizáció egyszerre jelent meg a térségben a rendszerváltozást követően, s a falusi-városi értékrendek, magatartásminták és a különböző életvezetési stratégiák egymással keveredtek, s egyfajta kulturális egyveleget kezdtek alkotni.

További probléma, hogy a privatizáció következtében a mezőgazdasági termelésen alapuló régiók tartós hanyatlásnak indultak: „*az agrártérségek a válságrégiók speciális altípusát alkotják, ezek teszik ki az úgynevezett **belső periferiák** nagy részét*” (50.). Nagy általánosságban megállapítható, hogy a városiak jövedelmi viszonyai kilencszer jobbak, mint a falvakban élőké. A külföldi tőkét sem vonzzák a vidéki többségű régiók, ami további komoly hátrányt jelent a vidék számára.

Kovács Imre öt fő falutípust különböztet meg az ezredfordulón: 1.) polgárosodó falvak, ahol a helyi társadalom megtalálta a maga útjait a fejlődésre; 2.) üdülőfalvak, melyek a turizmusnak köszönhetik fellendülésüket; 3.) stagnáló falvak, ahol beindult egy lassú elöregedési folyamat, s ahol állandóak a munkaerőpiaci problémák; 4.) a süllyedő falvak (gyakorlatilag szegénységi gettók); végül 5.) a „másság” falvai, ahol valamilyen meghatározott norma szerint szervezték újra a falut (pl. Krisna-völgy vagy Gyűrűfű). A kötet más szerzők falutípusait is ismerteti, így a Beluszky –Síkós szerzőpáros, vagy Kovács Katalin faluosztályozási rendszereit, melyeket nem egymást kizáró, hanem kiegészítő tipizációkként interpretál, mivel mindegyik a társadalom más-más metszete mentén végzi az osztályozást. Annak ellenére, hogy Beluszkyék fókuszát az agglomerációs mintázatok, Kovács Katalinét pedig a térszerkezeti sajátosságok adták, konklúzióik nem térnek el nagyban egymástól: mind a négy szerző a nagyarányú országos, települések közötti szegregációt látja az egyik legfőbb problémának. Kovács Imre szerint talán a modernizáció egyik legproblematikusabb eleme, hogy a társadalmat megfosztotta a paraszti tudásuktól, így annak nagy hányada veszítette el adaptív képességét is.

3. MEZŐGAZDASÁG, PRIVATIZÁCIÓ, KONCENTRÁCIÓ, A RENDIES KERETEK VÉGE

A fejezet a szakirodalom által talán egyik legjobban tematizált vidékkel kapcsolatos témakört, az 1989-es rendszerváltást követő privatizáció és egyéb, földdel, mezőgazdasággal kapcsolatos intézkedések hosszú távú társadalmi és gazdasági hatásait tekinti át. A folyamat eredményeit statisztikai adatokkal támasztja alá, melyeket többnyire 1990-től 2000-ig vesz számba, úgymint *a mezőgazdaság és élelmiszeripar részesedése a GDP-ből és a nemzetgazdasági beruházásokból, vagy a magyar mezőgazdasági termelés alakulása 1960-tól 1998-ig*, de fontos táblázatokat közöl a földtulajdonosok és a mezőgazdaságban, élelmiszeriparban foglalkoztatottak számának alakulásáról is. Újszerű a mezőgazdasági szereplők megváltozásának nyomon követése is, a 88. oldalon található, kétségkívül nagyon eredeti, bár a témában kevésbé jártas olvasó számára nem teljesen egyértelműen értelmezhető ábra tükrözi a 2005-ös állapotokat.

A fejezet külön értéke, hogy leírja a szocializmusból való átmenetet is, s mélyrehatóan, ugyanakkor átfogó jelleggel értelmezi a változások mozgatórugóit és következményeit. A szerző fő konklúziói közé tartozik ezzel kapcsolatban, hogy a „*a kisüzemi termelés nagyüzemi termelésbe integrált rendszere hozzájárult mind a paraszti értékek és intézmények erodálásához, mind a vidéki népesség társadalmi mobilitásához, mind a paraszti gazdálkodási készségek részleges továbbéléséhez és a vidéki társadalom egyes rendies vonásainak fennmaradásához*” (66.). Az agrártermelés teljes szerkezetváltozáson ment keresztül: új tulajdon- és birtokviszonyrendszer jött létre a '90-es években. A probléma gyökere tehát a szerző indirekt bizonyítása szerint az, hogy a vidéken való túlélési stratégiák hagyományos módjai mára nem működnek, ugyanakkor a vidéki népesség elvesztette

adaptív képességét, így az újonnan kialakult gazdasági-társadalmi-politikai viszonyokba már nem volt képes integrálódni, így az ország leginkább depresszív területei a lettek a vidéki régiók.

A privatizáció kivitelezésének leírása felidézheti az olvasóban a földosztás történelmi példáit. Ezek tükrében a magyar politika mintha 1990 után is folytatta volna sajátos hagyományát: az egyre növekvő, gazdasági eredetű társadalmi feszültségekre a döntéshozók részéről gyors tűzoltás volt a válasz, az intézkedések hosszú távú hatásainak figyelmen kívül hagyásával. Mindezek alapján Kovách arra a következtetésre jut, hogy a szocialista mezőgazdasági struktúrák villámgyors felszámolása jórészt hatalmi okokra vezethető vissza. A fejezet végén a szerző pontokba szedi a mai mezőgazdasági társulási, termelési formákat, melyeket a piaci és politikai érdekérvényesítő erejük szerint értelmez, végül egy nemzetközi kutatás eredményeire hivatkozva (Tisenkopf et al 2009) megállapítja, hogy „*az Unió új tagállamaiban növekszik a gazdasági kooperáció a mezőgazdasági szereplők között*” (91.). Ez kimondatlanul is arra enged következtetni, hogy a poszt-szocialista országokban enyhült az erőszakos kollektivizálás keserű emléke, s a különböző piaci szereplők hajlandók egymás felé újra nyitni.

4. VIDÉKI TÁRSADALOM. VÁLTOZÁS ÉS ÁLLANDÓSÁG

A magyar vidéki társadalom jellegzetességeit a szerző a téma minden aspektusából tárgyalja – így a foglalkozási szerkezetből indul ki, ehhez szorososan kapcsolja a vidéki szegénység különböző arculatait, mint etnikai- vagy gender vonatkozásait. Ezek után röviden áttekinti a mezőgazdasági szerkezetváltozás társadalmi hatásait, a magyar jóléti rendszer strukturális hiányosságait, az iskolarendszer problémáiból fakadó lemaradásokat, valamint a szegénységre adott egyik választ, a szociális földprogramok és szövetkezetek működését és jövőjét. Foglalkozik továbbá a vidéki elitek sajátosságaival, a középrétegek és a vállalkozók problémáival, a kötet egyik legizgalmasabb alfejezetében pedig a globalizáció hatásait ismerteti, de ugyanitt mutatja be a hálózatosodás modelljét is.

A foglalkozásszerkezet kulcsszavai a magas inaktivitási arány, a tercier szektor elsősége, az ingázók magas aránya a városi lakókhoz képest, s a kistelepülések kiugróan magas munkanélküliségi rátája. „*A mélyszegénység, az underclass nagysága, a vidéki romák társadalmon kívülre rekedtsége, a roma és nem roma nincstelenség és alávetettség jelenségei, a gyermekszegénység, a nyomor új formái és mindezek tragikus következményei, a kiszolgáltatottságot kihasználó bűnözés, a reménytelenség, a véres konfliktusokhoz és gyilkosságokhoz vezető etnikai konfliktusok, a felelőtlen politikai beavatkozás és az erőszak miatt a vidéki szegénység a magyar társadalom legdrámaibb problémájává vált*” (97. – kiemelés tőlem, D. O.). A probléma azonban nem „pusztán” országos, hanem globális, bár Kovách – a nemzetközi szakirodalomra hivatkozva – mégis a poszt-szocialista országok általános válságjelenségeként értelmezi.

A könyv további érdeme, hogy nem csak azonosítja és leírja a szegénység problémáját, hanem a mezőgazdasági szerkezetváltozás elemeire visszavezetett folyamatként elemzi is. A struktúraváltás ugyanis hirtelen történt, komoly társadalmi traumát okozva, mivel a „*transzformációs válság*”, valamint a „*lokális redisztribúció átalakítása egyszerre történt meg*” (100.). A fejezet egyik frappáns alcíme a „*Jólét nélküli jóléti rendszer a lokális redisztribúció helyén*” (102-105.), melyben a szociális ellátórendszer hiányosságaira, az új gazdasági-politikai viszonyokhoz való adaptálásának hiányára mutat rá a szerző. Állítása szerint megfelelő fedezet nélküli jóléti rendszert hoztak létre az 1990-es években, amikor az önkormányzatokhoz irányították a segélyezés felelősségét, ugyanakkor a redisztribúciós forrásokat (így a mezőgazdasági alapanyag-termelést) kivonták a

gazdaságból (102.). Kovách összefoglalása szerint az ún. *vállalkozói önkormányzatok* intézménye is rengeteget rontott a vidéki kistelepülések helyzetén. A szegénység nemek szerinti tárgyalásánál – bár nem hivatkozta – Kopp Mária kutatásaival teljesen egybehangzó mondat tűnhet fel az olvasónak, mely szerint a szegénység kezelésének feladata egyértelműen a nőkre hárul, ugyanis a férfiak nem tudják megfelelően feldolgozni a munkanélküliséget, s ehhez kapcsolódóan a haszontalanság érzésének állapotát.

Mit jelent az elit a vidék esetében? Ahogy azt a kötetből megtudhatjuk, magas életszínvonalat semmiképp, de még a középrétegeknél magasabb státuszt sem jelent. A vidéki elit mindig szoros kapcsolatban áll a helyi önkormányzatokkal, ugyanis a szerző által *„önkormányzati elitnek”* nevezett réteg rendelkezik a redistribúciós és területfejlesztési források fölött. Az elit jelenti azt a politikai hálót is, amelyben konfliktusossá válnak a viszonyok, mert a területfejlesztési forrásokért folytatott versenyben sajnálatos módon a lobbiképesség válik döntővé a szakmai szempontok helyett. Fontos és újszerű az európai országokkal való összehasonlító rész is a fejezetben, ennek értelmében ugyanis a magyar hálózat fő sarokpontjai – szemben az európaival – a *„domináns kötési pontokkal”* terheltek, ami *„a partnerségi kontroll hiányából”* fakad. Alapvető problémaként jelöli meg Kovách Imre a vidékfejlesztési célok, és így a stratégia meghatározatlanságát, valamint a fejlesztési szektor aktorainak hierarchikus hálózatát. A tudományos munka egyik legfőbb feladatákként jelöli meg ennek a hálózatnak az elemzését, mivel ez képes magyarázni a gazdasági elit tőkéjének politikai hatalommá való konvertálásának igényét.

A vidéki középrétegekről, vállalkozókról keveset tudunk – írja a szerző. Annyi bizonyos, hogy a vidéki elit elvándorolt a jobb életlehetőségekkel kecsegtető városokba, ami a tudástőke nagymértékű hiányát eredményezi a vidék számára. Kovách Romány Pál (2002) fogalmát idézve *új agrártársadalomról* beszél, sőt az általa leírt tendenciákat folyamatosan erősödőnek látja.

Érdekes kitérő szól a – nemcsak etnikai, hanem pl. vallási, világnézeti– kisebbségek által létrehozott újfajta falvakról, mint a Krisna-völgyről vagy a környezettudatosságra építő Galgahévízről, mert azt a folyamatot írják le, hogy lehet egy akár korábban halódó vagy süllyedő falut pusztán normatív alapon újjászervezni. Ezzel szemben a vidéki családmódelleket tárgyaló rövid összefoglaló – a szakirodalmi alapok ellenére sem tűnik kellőképpen megalapozottnak. Nem világos ugyanis, miért ilyen szempontok alapján osztályozta a szerző a családtípusokat (konfliktusos, konformista, neokonzervatív együttélési típusok) és ezek miért csak a vidékre jellemzőek. Az olvasóban ez a csoportosítás azt a benyomást kelti, hogy valószínűleg a városokban is fel lehet állítani hasonló családtípusokat.

A leginkább heurisztikus eredményekkel kecsegtető alfejezet egyértelműen a globalizációval és a hálózatosodással foglalkozó szakasz. Kovách nemzetközileg elismert szerzőkre hivatkozva azt állítja, hogy a globalizáció folyamata és a hálózatosodás egy és ugyanaz: a társadalmi struktúrák különböző funkcióinak új szerveződése azt a folyamatot is jelenti, melyben a mindennapi életgyakorlatok elveszítik tradicionális gyökereiket. A hálózatok homogenitását lassan felváltják az egyre heterogénebb aktorok összeköttetései, ami a vidéki struktúrák egyfajta hibriditását is eredményezik. Összességében a vidék globalizációja figyelhető meg – világviszonylatban is.

Kovách bizonyos szintű hálózatosodásról ír hazánk esetében, melynek technikai feltételei csak 2006 után kezdtek javulni számottevő mértékben. Így bár a hálózatosodási versenyben lemaradtak miatt komoly területi különbségek keletkeztek, ezek a hátrányok nem ledolgozhatatlanok, sőt megkezdődött lassú mérséklődésük. Nálunk a hálózatosodás elsődleges mozgatói az (uniós) pályázati rendszerek, melyek kitermelik magukból az ún. *„projektszályt”*, amiről a szerző bővebben csak a következő

fejezetben szól. A magyar agrárium szereplői szerinte uniós viszonylatban is hatékonyan együttműködő lobbicsoportokat hoztak létre az ezredforduló környékén; s míg „*a helyi network-ök kialakítása hatékonyan segíti a tudástranszfert, az innovációt és a tanulás folyamatát*” (133.), addig a globális hálózat a multinacionális cégeknek biztosít piaci helyzetelőnyt, kiszorítva ezzel a helyi értékesítési érdekeket.

Az értékrendben is jelentős változás figyelhető meg, amit a szerző az alábbi okokra vezet vissza: a médiumok intenzív térnyerése, a folyamatos urbanizáció, mely hálózatosodáshoz vezet, végül a vidékre költöző középosztály megváltozott, idealizált vidékképe. Nem teljesen világos az, hogy a középosztály fogalmát első ízben miért itt használja a szerző, eddig középrétegekről beszélt – talán a vagyoni és munkaerő-piaci helyzethez köthető középosztályra gondolhat. A fejezet végén arra a megállapításra jut, hogy a magyar vidéki társadalom hálózatosodása „*jelentős mértékű*”. Ez szintén értelmezési problémákat vet fel: a fejezet elején ugyanis még „*bizonyos mértékű*” hálózatosodásról beszélt, ami nem jelenti azt, hogy a kettő nem lehet egyszerre igaz, de a tisztázatlan viszonyítási alap hiányában ez a megállapítás nehezen értelmezhető.

5. HATALOM SZERKEZETE. SZEREPLŐK ÉS ÉRDEKEK

Kovács Imre négy pillérben azonosítja a téma sarokpontjait: az állami vagy kormányzati szintben, a vidéki önkormányzatok hatalmi viszonyaiban, az ezekhez kapcsolódó egyéb hatalmi hálózatok, valamint a helyi vagy magasabb szintű érdekérvényesítésben, lobbicsoportokban. Úgy véli, hogy nemzetközi szinten a szubszidiaritás elve a gyakorlatban nem érvényesül, hanem „*a valódi hatalom mindinkább külsővé válik*” (135.). A szerző felveti a kérdést, hogy vajon lehetséges-e a szubszidiaritás elvének megfelelő rendszert bevezetni. Ennek megállapításához elsőként tisztázza a posztmodern hatalom természetét. Meglátása szerint „*a hatalomnak több, egymással nem feltétlenül szorosan összefüggő rétege lehet, és a jelenkori hatalmi hálózatok között nem biztos, hogy világosan körvonalazott hierarchia létezik*” (135.). Elemzése során az Alan Greer (2005) által felállított politika-hálózati megközelítést alkalmazza értelmezési keretként, ugyanis leginkább a hatalmi kapcsolatrendszerek csatornáira, azok működésére kíváncsi.

Viszonylag kevés a kormányzati szinttel foglalkozó elemzés a magyar szakirodalomban, s ezt a hiástust kívánja betölteni a szerző, amikor a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium intézményi működését elemzi. Az 1990–1995 közötti első periódusban alkották meg az önkormányzati rendszert, és ekkor zajlott le a mezőgazdasági struktúraváltás is. A második az 1995 nyarától 1997 második feléig tartó időszak, melynek során a privatizáció miatt bekövetkezett tulajdoni viszonyok újrarendeződtek, s „*a kevésbé aktív gazdasági szereplők politikai hatalomra váltják a gazdasági tőkéjüket*” (136.). A harmadik periódus (1997–2004) a vidéki érdekképviseltek számára az uniós csatlakozásra való felkészülés jegyében telt. Az utolsó előtti korszak a 2010-es esztendőig tart, amikor a „*minisztérium (és a kormányzat) egyrészt jelentős területek fölött veszíti el befolyását, másrészt az uniós rendszerek működtetésén keresztül a legnagyobb érdekcsoportokkal egyfajta korporatív hatalomgyakorlást folytat*” (137.).

Végül 2010-től új koalíció jut döntési pozícióba a minisztériumban. A szerző összességében arra a megállapításra jut, hogy a Minisztérium „*jelentős hatalmi mezőkből szorult ki vagy vonult vissza*” (137.). Vidéki önkormányzati szinten komoly demokrácia-deficit alakult ki, ugyanis az átlagpolgár és hatalmi szint között kismértékű a tényleges átjárhatóság, s nem jelenik meg a „*citoyen*” közösségi kontrollja sem. Kovács két fő okot jelöl meg a jelenség magyarázatakor. Az egyik „*a politikai hatalom*

agresszivitása a civil társadalommal szemben, mely végigvonult a 20. századon” (141.), a másik pedig az olyan önkormányzatiság létrehozása, amelyben csak a helyi elitek rendelkeznek érdekérvényesítő képességgel, mivel a vidéki lakosság többsége nem rendelkezik gazdasági autonómiával. További súlyosbító körülményként merül fel az is, hogy a politika egyre erőteljesebben kívánja a civil szférát kisajátítani magának. A 144. oldalon közölt ábra nagyon szemléletesen mutatja be egy falu hatalmi hálózati viszonyait – a mintázat az ország jórészére, de több régiójára minden bizonnyal igaz.

Kovách szerint uniós csatlakozásunk után „a fejlesztéspolitika projektésítése, az ezzel járó hatalommegosztás és részleges decentralizáció egyik következménye, hogy új szereplők jelentek meg a fejlesztési rendszerekben, és a források megszerzésének új feltételei vannak.” (145.). Ez a rendszer termeli ki magából a fentiekben már említett ún. projektosztályt, mely tudástökéjét egyszerre képes politikai és gazdasági tőkévé konvertálni a pályázati rendszereken keresztül a fejlesztési pénzekért folytatott versenyben. A projektosztály legfőbb tőkéje sajátos, elsősorban menedzseri jellegű tudása, viszont a helyi tudás – többnyire – hiányzik belőle, ami felemás helyzetet eredményez. A projektosztály tagjait azok jelentik, akik „a fenntartható fejlődés forrásai fölötti kontrollt lehetővé tevő összes tudásfajta és társadalmi tőke birtokosai időről időre” (147.), ami azt is jelenti, hogy a civil szféra kontroll-feladatát is átveszi a projektosztály. Nemzetközi szinten is elismert, hogy az ún. közvetítő csoportok (melyek nem teljesen azonosak a projektosztály szereplőivel, de az átfedés jelentős) „menedzseri pozíciója a vidéki társulásokban és együttműködési hálózatokban **a politikai tőke forrása**” (149. – kiemelés tőlem, D.O.). A projektek a vidék számára egyfajta politikai fórumot jelentenek: „stratégiai sajátossága a szimbolikus politizálás, a konfliktusok kezelése, az innováció, a kaotikus és összetett helyzetek megoldása” (150.). A projektésítés azonban országos vagy akár világszinten is fontos szereppel, az állam legitimálásával újraformáló erővel bír. A projekt összességében „az a keret, amely a szereplőket a tudásfelhasználáson keresztül hatalmi kapcsolatokba zárja” (152.).

Fontos adalék, hogy a vidékfejlesztés és a mezőgazdasági fejlesztés fogalmai nem fedik pontosan egymást, s a gyakorlatban egymásnak feszülő érdekközösségeket jelentenek. Sőt, az agrárpolitika-hálózat is megosztott, a családi gazdaság méretű üzemek és a nagyüzemek között komoly érdekkellentétek húzódnak, ami duális jellegű szerkezetet hoz létre. Ezzel szemben a vidékfejlesztésben hívő csoportok igen heterogén összetételűek: értelmiségi csoportokból, mint népművelők, tanárok, igazgatási dolgozók, valamint alapítványokból és fiatal diplomásokból állnak. Kovách Imre szerint összességében elmondható, hogy általában az agrárérdekek tudnak érvényesülni, mivel azt a politikai elitek egy kalap alá veszik a komplex vidékfejlesztési célokkal, s míg „az agrárlobbisták bent ülnek a parlamentben és a politikai pártokban, addig a komplex vidékfejlesztésben érdekeltek vagy a zöldek nem tudnak igazán erős érdekcsoportokat szervezni” (161.). A lobbizás ugyanis országos és európai uniós szinten is személyes kapcsolatok függvénye. Az Európai Unióban az agrárérdekért történő lobbizás „a minisztériumi szakapparátusra, a magyar diplomáciára, és esetenként az európai parlamenti képviselőkre marad. Mindez azt jelenti, hogy erőteljesen hierarchikus érdek-megjelenítést tesz csak lehetővé, ami a hatékony lobbizáshoz szükséges (magyar) partnerek hiányában törekennyé teheti a magyar mezőgazdasági és vidékfejlesztési érdekképviseletet” (173.).

6. A MAGYAR TÁRSADALOM PARASZTTALANÍTÁSA

A könyv egyik legdrámaibb megállapítása, hogy a történelmi értelemben vett parasztság mára eltűnt, a paraszttalanítás fogalma pedig arra utal, hogy külső kényszer, politikai agresszió hatására tűnt el, nem pedig egy természetes társadalmi folyamat eredményeként. Ugyanakkor a szerző azt is jelzi, hogy a jelenség összeurópai folyamat, a 20. század végére szinte már nincs is olyan ország, ahol a klasszikus parasztság létezne. Meghatározása szerint: „*A legtágabb értelemben a »paraszttalanítás« az agrártermelők, farmerek és más élelmiszertermelők hanyatló gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai jelentőségére vonatkozik*” (177.). Bár a megfogalmazás érthető, és bizonyos szempontból megalapozottnak tűnik, mégsem a legmegfelelőbb, mivel egy eltűnt korszakot mai fogalmakkal igyekszik körbeírni, s úgy hiszem, itt pontosabb lenne – mint ahogy azt a fejezet további részeiben ki is fejti Kovách – a weberi hivatásrend fogalmával operálni. A fejezet rövid kitekintést tesz a legújabb nemzetközi elméletekre (Ploeg 2008), amelyek a globalizáció és az agrárszereplők kollektív fellépései vagy mozgalmi miatt az agrártermelők „vissza-parasztosodását” látják.

A szerző a paraszttalanítás három szintjét különbözteti meg: a társadalmi, mely a gazdálkodás társadalmi funkciójának megváltozására utal, a strukturális, ami a parasztság mint homogén osztály eltűnésére utal, végül a kulturális paraszttalanítás, ami ennek a folyamatnak a teljes társadalomra gyakorolt hatásaira, mint az identitásépítés vagy a közösségiség megváltozása utal. Felteszi a kérdést, hogy „*lehet-e a paraszttalanítás kulturális és társadalmi horderejét a tradícióvesztés fogalmával a kései modernitáshoz társítani*” (192.). A témához kapcsolódó szakmai viták áttekintése után végül óvatos konklúzióként azt vonja le, hogy „*a kulturális paraszttalanítás a paraszti gazdaság modernizációja és farmerizációja következményeként is érthető*” (194. – kiemelés tőlem, D.O.).

További kérdés marad viszont, hogy vajon az új helyzet képes lesz-e új kulturális válaszokat, konstrukciókat adni a vidéknek, s a paraszti ellenállás képes lesz-e ezeket túlélni. A szerző úgy látja, hogy a paraszt már nem létező osztály, ugyanis a gazdák sem tekintik magukat annak, még ha paraszti gyökerekkel rendelkezőknek is vallják magukat. További fontos megállapítása, hogy a paraszttalanítás „*nem pozitív előjelű folyamat, inkább kiegyensúlyozatlan, átmeneti időszakot jelöl és nem tévesztendő össze a polgárosodás Szelényi-féle tételével*” (196.). S bár a '90-es évektől a falvak lakossága növekedésnek indul, „*ez nem sikertörténet: a vidékiek tömegei veszítették el végleg felhalmozott (kevéske) anyagi, tudás- és kapcsolati tőkéiket és azt a képességüket, hogy valamilyen módon ellenálljanak a gazdasági, politikai vagy társadalmi nyomásnak és kényszereknek*” (197. – kiemelés tőlem, D.O.). Hozzáteszi, hogy a vissza-parasztosodás folyamata Magyarországon a rossz emlékek, szegényparaszti mentalitás- és életmódminták újraéledését jelenti.

7. RUSTICA NOVA

A szerző röviden, ismétlésekbe nem bocsátkozva és a fő megállapításait – akár csak egy jó krimiben – a mű végére tartogatva szedi össze mindazt a tudományos ismeretet, mely a vidéktudományok és a szociológia vidékkel foglalkozó szegmensében összegyűlt. Röviden, pontosan definiálja, mit ért az „Új Vidék” alatt: „*a vidéki struktúrák minden lényeges dimenziójában jelentősek a változások. Az újratermelési, gazdasági és hatalmi rendszerek sokfélesége, a szereplők és érdekeik, hálózataik különbözősége, értékeik és cselekvéseik irányai széttörözött társadalmi szerkezetet hoztak létre.*” (203.). A gazdaság

és társadalom hibriditásáról beszél, ami működési akadályokkal terhes, meddő rendszert eredményez, ugyanis „a vidék egyre inkább a fogyasztás, mintsem a termelés helye” – ami városi igényeket jelent falusi környezetben (204.).

Kovách a vidéki társadalmak két típusát különbözteti meg: vannak a leszakadó régiók, ahol magas a munkanélküliség aránya, valamint vannak a városokkal szimbiózisban lévő falvak, melyek minden szinten távolabb állnak a leszakadó társaitól, mint a városoktól. Jelentős változás a vidék „kulturális fordulata” is – a vidék megítélése a médiának köszönhetően inkább negatív, mint idilli, ugyanakkor a városiak szemében a vidékre költözés presztízsemelkedést jelent, s újraformálják a falvak diszkurzív arculatát. Végül a szerző azzal búcsúzik az olvasótól, hogy megjelöli a vidéki társadalom legnagyobb kihívását, „az új kormányzás elveinek elfogadását” és a „kormányzási technikák alkalmazását”, adaptálását (205.).

ZÁRSZÓ

Kovách Imre munkája – a szó legnemesebb értelmében – *egyetemi tankönyv* benyomását kelti, amely az általa feldolgozott témakörben méltán válhat alapművé, mivel Magyarországon ez az egyetlen olyan kötet, mely a vidéket érintő összes szférát átfogó jelleggel tárgyalja, igényesen összefoglalva a velük kapcsolatos tudnivalókat (külön kiemelendő a 38 oldal terjedelmű hivatkozásjegyzék). Nyugodt szívvel mondhatom el, hogy bármely fejezete további kutatásokat, doktori disszertációkat inspirálhat, s bátran ajánlom mint első és bevezető olvasmányt mindenkinek, aki a vidék problémáival kíván foglalkozni. A könyv ugyanis nemcsak térkép, iránytű is, tömören megfogalmazott, de precíz gondolatfűzései segítenek abban, hogy egyetlen, összefüggő rendszerben lássuk mindazt, amit eddig a szakirodalom csak fragmentáltan tárgyalt.

Mindezek tükrében a könyvet csak dicsérni tudom: nem pusztán az átfogó jelleg miatt, hanem mert olyan 'AHA'-élményeket, gondolati ösztönzőket kaphatunk a figyelmes olvasás során, melyek nélkülözhetetlenek a további analitikus vagy deskriptív célú munkák megírásakor. A mű így méltán megérdemli azt a helyet a polcunkon, ahonnan először emeljük le, ha a vidék szinte bármely problémáját – tudományos igénytel – értelmezni kívánjuk.

HIVATKOZÁSOK

Greer, A. (2005) *Agricultural Policy in Europe*. Manchester: Manchester University Press.

Ploeg, J. D. van der (2008) *The New Peasantries: Struggles For Autonomy And Sustainability In: An Era of Empire And Globalization*. London: Earthscan.

Romány P. (2002) *Kortársunk az agrárpolitika: agrárpolitikai, agrárszociológiai tanulmányok az ezredforduló idejéből*. Budapest: Szaktudás.

Tisenkopfs, T. – Kovách, I. – Lostak, M. – Sumane, S. (2009) Rebuilding Collectivity: Specific Challenges for Farmers Marketing Initiatives in Post-Socialist Countries. *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 2011 pp. 70–88.